

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ВОВК Олексій Олександрович - аспірант кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

УДК 340.0

В публікації аналізується теоретико – правова сутність принципів забезпечення національної безпеки на прикладі законодавства України, Росії, Англії, Німеччини та скандинавських країн, а також досліджується їх общність та різниця.

Ключові слова: принцип, безпека, національна безпека, інтереси, загрози та небезпеки, концепції та стратегії.

Глобальні геополітичні зміни за часи розвитку мирової цивілізації мали як видатні прогресивні наслідки для покращання добробуту людства так і страшні негативи, що підводили цілі народи до повного знищення. Загрози безпеці конкретним національним державам і світовим співтовариствам не тільки не зникли в наш час, але набули нових форм і видів. Тому держави приймають всі реальні заходи для виявлення, попередження й ліквідації різноманітних небезпек, що загороджують інтересам людей, громад і цілих країн. Суб'єкти державної влади, управління й юстиції, недержавні інститути та громадяни виробляють свої принципи забезпечення національної безпеки та дотримуються міжнародних домінант. Результативне забезпечення національної безпеки держави з правничої точки зору залежить насамперед від чіткого наукового теоретико – правового визначення зазначених принципів.

В останні роки проблемами, що торкаються принципів забезпечення національної безпеки частково займалися такі вітчизняні та закордонні науковці: Шипі-

лова Л.М. «Методика обґрунтування поняттєво-категорійного апарату теоретичних основ політики безпеки» (К., 2005); Прокожев А.О. «Общая теория национальной безопасности» (М., 2005); Ситник Г.П., Олуйко В.М., Ваврінчук М.П. «Національна безпека України» (К., 2007); Ліпкан В.А., «Національна безпека України» (К., 2008); Горлач М. І., Кремень В. Г. «Політологія: наука про політику» (К., 2009) тощо, однак питання пов'язані з цією темою настільки складні, що потребують тривалого і серйозного дослідження.

Мета статті обумовлена необхідністю аналізу такого теоретико – правового поняття як принципи забезпечення національної безпеки, а також їх конкретного визначення і переліку в нормативно – правових актах й інших документах України та для порівняння деяких інших європейських держав.

В даній роботі автор вважає, що потрібно перш за все охарактеризувати такі теоретичні визначення як «принцип», «безпека», «національна безпека».

Принцип (лат. principium – начало, основа) – це твердження, яке сприймається як головне, важливе, суттєве, неодмінне або, принаймні, бажане. У повсякденному житті принципами називають внутрішні переконання людини, ті практичні, моральні та теоретичні засади, якими вона керується в житті, в різних сферах діяльності. У науці принципами називають загальні положення, яким повинні задовольняти наукові припущення, гіпотези або теорії, на-

приклад, принцип причинності, принцип еквівалентності, принцип відповідності, принцип невизначеності тощо. Принципи відрізняються від законів природи тим, що їхнє формулювання загальніше, менш конкретне. Від аксіом принципи відрізняються тим, що обираються не довільно, а формулюються в процесі пошуку істини, і тому можуть виникати, змінюватися й застарівати [1, 1]. Принципу притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особисту роль у структурі широкого кола явищ. Принцип є джерелом багатьох явищ або висновків, що відносяться до нього, як дія до причини (принцип реальний), або наслідки до підстави (принцип ідеальний) [2, 111]. Простих принципів забезпечення безпеки за різними ознаками декілька, які в свою чергу поділяються на класи. Принципи в юридичному розумінні іноді можуть підходити до декількох класів одночасно, маючи при цьому відносну самостійність. У вузькому понятті, принципи забезпечення національної безпеки – це фундаментальні й найбільш вагомні ідеї які характеризуються універсальністю та імперативністю, що направлені на виконання національних цілей і суспільно – політичних завдань.

Поняття «безпека» є багатоплановим, досить складним суспільно – політичним явищем та існує основою для інших понять, що походять від нього. Воно акумулює в собі наслідки багатогранної життєдіяльності, культурні особливості, накопичений історичний досвід, врешті-решт уподобання кожної людини і громадянина (індивіда), суспільства, держави. Тому безпека повинна розглядатися як специфічна властивість динамічних систем, комплексний критерій якості будь – якої сучасної системи, що характеризує і динаміку системи, і її технічне втілення [3, 15]. Автор притримується формулювання, що безпека як правовий феномен – це сукупність формально зумовлених, легітимних суспільних відносин, які спрямовані на захист життєво важливих цінностей соціальних суб'єктів, встановлюють допустимі межі характеристик зазначених цінностей і оцінюють соціальну поведінку на відповідність зазначеним характеристикам [4, 68]. Існу-

ють кілька підходів для визначення поняття «безпека» – синергетичний, детерміністський, статичний, апофактичний, пасивний тощо. Згідно синергетичного підходу безпека – свідомий ціленаправлений вплив на загрози та небезпеки, за якого створюються необхідні й достатні умови для реалізації інтересів об'єкта. За детерміністським підходом безпека – стан захищеності людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх небезпек і загроз, який базується на діяльності людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо вивчення, виявлення ідентифікації та аутентифікації, попередження та усуненню небезпек та загроз, мінімізації дії негативних наслідків, здатних поставити у небезпеку фундаментальні цінності антропо – соціокультурного середовища, зашкодити стійкому розвитку системи безпеки [5, 227]. Цей підхід, прибічником якого є автор статті, в науковій літературі носить також назву діяльнісного. Все ж таки коли мова йде про похідні від безпеки дефініції «національна безпека», «зовнішня і внутрішні безпеки» тощо, то це поняття знов-таки потребує подальшого дослідження.

Оцінка поняття «безпека» та його направлень важливе тим, що воно є ключовим, родовим для поняття «національна безпека», яке також в теоретико – правовій області має безліч наукових формулювань. Вітчизняні та іноземні дослідники, нормативні документи дають різні тлумачення сутності цього суспільного феномена, через його складний, багатокomпонентний та міждисциплінарний характер. Дослідивши значну кількість монографічних вчених праць, автор поділяє думку В.А. Ліпкана, що національну безпеку потрібно визначати у вузькому та в широкому судженні цього поняття. Так, у вузькому розумінні національна безпека – це свідомий, ціленаправлений, організуючий вплив суб'єкта управління на загрози і небезпеки, за якого державними і недержавними інституціями створюються сприятливі умови для прогресуючого розвитку українських національних інтересів, джерел добробуту конкретної особи, суспільства і держави, а також забезпечується ефективне функціонування системи національної безпеки України. Широке розумін-

ня національної безпеки на нормативно визначених національних інтересах, тобто таких, які держава вважає національними [6, 375]. На нормативно – правовому рівні в законі «Про основи національної безпеки України», національна безпека це – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам [7]. Поняття «національна безпека», в нашому розумінні, у законодавстві деяких країн світу має тотожні терміни «безпека», «державна безпека», «безпека держави» тощо, але суть залишається незмінною.

Забезпечення національної безпеки кожної держави базується на ряді визначених принципів які несуть в собі як однакові так і різні ідеї залежно від багатьох об'єктивних і суб'єктивних економічних та соціально – політичних причин. Насамперед від правової системи країни, рівня економічного розви-

тку, глобальних геополітичних завдань які ця держава ставить перед собою тощо. Домінанти забезпечення безпеки той чи іншої держави крім того мають правило з часом змінюватися чи доповнюватися новими положеннями. В підтвердження вище сказаного автор проводить аналіз принципів забезпечення національної безпеки України, Росії, Англії, Німеччини та скандинавських країн.

Попередня «Концепція (основи державної політики) національної безпеки України», схвалена Постановою Верховної Ради України від 16 січня 1997 року визначила, що основними принципами забезпечення національної безпеки є: 1) пріоритет прав людини; 2) верховенство права; 3) пріоритет договірних (мирних) засобів у вирішенні конфліктів; 4) адекватність заходів захисту національних інтересів реальним та потенційним загрозам; 5) демократичний цивільний контроль за воєнною сферою, а також іншими структурами в системі забезпечення національної безпеки; 6) додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність; 7) чітке розмежування повноважень органів державної влади [8, 35]. Діючий Закон України «Про основи національної безпеки України» 2003 року, в статті 5 встановив, що основними принципами забезпечення національної безпеки є: 1) пріоритет прав і свобод людини і громадянина; 2) верховенство права; 3) пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; 4) своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; 5) чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; 6) демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки; 7) використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки [7]. Якщо порівняти попередній і діючий нормативно – правові акти стосовно принципів забезпечення національної безпеки, то видно, що за виключенням редактування деяких положень в закон «Про основи національної безпеки України» були внесені зміни: по – перше, виключено по-

передній 6 пункт про додержання балансу інтересів особи, суспільства та держави, їх взаємна відповідальність; по – друге, додано новий пункт про використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Також вказане стосується принципів забезпечення національної єдності та захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, що закріплені в правових актах Стратегії національної безпеки України. В указі Президента України від 12 лютого 2007 року «Про Стратегію національної безпеки України» вказується: «Політика національної безпеки, що спрямована на захист цих життєво важливих національних інтересів, базується на таких визначених законодавством України принципах: - пріоритет прав і свобод людини і громадянина; - верховенство права; - пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; - своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; – чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; - демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави; - залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки; - використання в інтересах України механізмів міжнародної колективної безпеки.» [9, 3]. Ясно видно, що в цьому указі у порівнянні з законом «Про основи національної безпеки України», додано принцип про залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки. Оновлена Стратегія національної безпеки України була введена в дію указом Президента № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» під назвою «Україна у світі, що змінюється». В пункті 2.4. зазначено що політика національної безпеки України виходить із принципів: пріоритету захисту національних інтересів; пріоритету договірних (мирних) засобів при вирішенні конфліктів;

своєчасності й адекватності заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань; послідовної реалізації політики позаблоковості з використанням в інтересах України механізмів міжнародної безпеки; чіткого розмежування повноважень і скоординованої взаємодії органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичного цивільного контролю над сектором безпеки та оборони – системою органів, які відповідають за забезпечення безпеки та оборони держави; професіоналізму, відкритості та прозорості у процесі формування і реалізації державної політики [10, 3]. У зіставленні зі змістом Стратегії національної безпеки України 2007 року в новій редакції також проглядається новизна у переліку принципів забезпечення національної безпеки. Насамперед вилучено принципи: пріоритету прав і свобод людини і громадянина; залучення громадянського суспільства до процесу вироблення та реалізації політики національної безпеки. Вперше закріплено принципи пріоритету захисту національних інтересів; професіоналізму, відкритості та прозорості у процесі формування і реалізації державної політики та введено поняття послідовної реалізації політики позаблоковості. Аналіз вище вказаних чотирьох нормативних актів прийнятих в Україні протягом дванадцяти років підтверджує те, що принципи забезпечення національної безпеки можуть мати нову редакцію та доповнення залежно від внутрішніх й міжнародних соціально – політичних змін.

Федеральний закон Російської Федерації від 28 грудня 2010 року «Про безпеку» дає можливість на законодавчому полі порівняти російські принципи забезпечення національної безпеки від українських. Так у 2 статті закону РФ Про безпеку» 2010 р. зафіксовано, що основними принципами забезпечення безпеки є: 1) дотримання й захист прав і свобод людини й громадянина; 2) законність; 3) системність та комплексність застосування федеральними органами державної влади, органами державної влади суб'єктів Російської Федерації, іншими державними органами, органами місцевого са-

моврядування політичних, організаційних, соціально – економічних, інформаційних, правових та других заходів забезпечення безпеки; 4) пріоритет запобіжних заходів з метою забезпечення безпеки; 5) взаємодія федеральних органів державної влади, органів державної влади суб'єктів Російської Федерації, інших державних органів з громадськими об'єднаннями, міжнародними організаціями і громадянами з метою забезпечення безпеки [11]. На наш погляд принципи забезпечення національної безпеки закріплені в законі «Про основи національної безпеки України» 2003 р. майже співпадають з принципами забезпечення безпеки закону РФ «Про безпеку» 2010 р. Проте замість вітчизняного принципу верховенства права в російському законі закріплюється принцип законності, що теоретично далеко не одне й теж. Крім того в російському законі відсутні такі принципи як демократичний цивільний контроль над державними структурами, не чітко вказано про використання в інтересах держави механізмів міжнародної колективної безпеки тощо. Це підтверджує тезу про те, що Росія як кожна держава сама визначає які принципи забезпечення безпеки для неї є пріоритетними, а які ні виходячи з своїх національних інтересів. А згідно зі Стратегією національної безпеки РФ: «Національні інтереси Російської Федерації – це сукупність внутрішніх і зовнішніх потреб держави в забезпеченні захищеності та сталого розвитку особистості, суспільства і держави.» [12]. Слід також зазначити що в роботах сучасних російських науковців перелік основних принципів забезпечення національної безпеки Російської Федерації значно розширений і налічує біля десятка пунктів [13], що рано чи пізно відобразиться в законодавстві.

Держави європейського континенту відносяться переважно до трьох правових сімей: романо – германської (Австрія, Бельгія, Іспанія, Італія, Німеччина, Польща, Португалія, Франція, Україна та ін.), англо – саксонської правової (Англія, Ірландія, Мальта та ін.) та скандинавської (Данія, Норвегія, Швеція та ін.). Кожна з європейських країн маючи особливу правову систему визначає свої принципи побудови та функціонування

системи забезпечення національної безпеки. Ці принципи можуть бути як загальними для всіх правових сімей так і характерними тільки для однієї країни виходячи з її пріоритетних національних інтересів, внутрішніх і зовнішніх загроз та основних напрямків державної політики. До основних спільних принципів забезпечення національної безпеки можна віднести: непорушність прав і свобод людини і громадянина; верховенство права і законність; пріоритет запобіжних заходів й адекватність внутрішнім і зовнішнім загрозам; взаємозв'язок і відповідальність усіх суб'єктів національної безпеки; використання в національних інтересах механізмів міжнародної колективної безпеки тощо.

Англія як одна з провідних держав Європи одночасно є головним членом англо – саксонської правової сім'ї, відіграє важливу роль у функціонуванні Британської співдружності націй, входить до клубу найбільш економічно розвинутих країн світу від якої багато в чому залежить міжнародна безпека. Основні положення національної безпеки Англії визначені в документі «Британська воєнна доктрина» 1996 р. (в листопаді 2011 р. було опубліковано четверте її видання) та Стратегії національної безпеки Великобританії від назвою «Забезпечення безпеки Британії в епоху невизначеності» від 19 жовтня 2010 року.). Віддаючи пріоритет політичним, дипломатичним, економічним засобам в досягненні цілей національної безпеки, воєнно – політичне керівництво країни тісно пов'язує їх з діяльністю воєнного характеру. При цьому, принципи воєнної політики формулюються наступним чином:

- «силовий» підхід до вирішення протиріч (з «позиції сили»);
 - концентрація зусиль на врегулювання криз і конфліктних ситуацій;
 - опора на принцип колективної безпеки у рамках НАТО в забезпеченні національних інтересів;
 - прив'язаність принципу ядерного стримування і збереження ядерної зброї, поки її мають інші держави;
 - досягнення воєнно – технічної переваги над потенційними суперниками [14, 3].
- Забезпечення національної безпеки Вели-

кобританії ґрунтується на глибокому розумінні нею свого геополітичного становища і відповідальності по захисту глобальних інтересів як метрополії й заморських територій так і військових союзників з НАТО, спираючись при цьому на міжнародні організації.

Федеративна Республіка Німеччина є типовим представником романо – германської (континентальної) правової сім'ї. Найвищою метою Федеративної Республіки Німеччини в області політики безпеки є забезпечення миру, свободи і незалежності країни. Вона бере активну участь у формуванні нової політики безпеки в Європі. Створюються нові політичні структури безпеки. Держави Європейського Союзу поставили перед собою мету проводити спільну зовнішню політику, при цьому важлива роль відводиться Західноєвропейському Союзу. Тісне політичне і військове співробітництво у рамках Північноатлантичного союзу доповнено кооперацією з країнами Центральної і Східної Європи в області політики безпеки в рамках Ради Північно-Атлантичного співробітництва і програми «Партнерство заради миру». З Україною досягнуті особливі домовленості про партнерство. Беручи участь у процесі роззброєння і контролю над озброєннями, Німеччина сприяє стабільності у Європі [15, 430]. Проте у ФРН відсутній основний нормативно – правовий акт (такий як в Україні і Росії) в якому були б чітко вказані принципи забезпечення національної безпеки. Джерелами концепції національної безпеки Німеччини на сьогоднішній день є: «Керівні принципи оборонної політики» 2003 р., «Концепція Бундесверу» 2004 р. «Біла книга з питань політики безпеки Німеччини та перспективам розвитку збройних сил» 2006 р., Плани Бундесверу 2910 р. та деякі інші. Офіційна позиція керівництва ФРН спирається на тім, що «жодне з держав в сучасних умовах не може особистими силами забезпечити для себе мир, безпеку та благополуччя». В зв'язку з цим принципами політики безпеки Німеччини проголошені: принцип спільного забезпечення безпеки, що вимагає координувати і узгоджувати дії зі забезпечення особистої безпеки з союзниками і партнерами ФРН; принцип превентивнос-

ті, що передбачає раніш виявлені кризи та конфлікти де б то не було, їх передбачуване запобігання за допомогою політичних, дипломатичних, державно – правових, гуманітарних та соціальних інструментів; принцип широкої безпеки, що охоплює весь комплекс політичних, економічних, екологічних, соціальних і культурних складових безпеки [16, 9]. Основним принципом забезпечення національної безпеки ФРН є той, що затверджує ідею боротьби з небезпеками і загрозами не тільки виключно воєнними засобами.

Всі країни які входять до скандинавської (північної) правової сім'ї в політиці забезпечення національної безпеки дотримуються принципів законності, дотримання безпеки інтересів особи і держави їх взаємної відповідальності та взаємозв'язку національної і міжнародної безпек. Важливо відмітити, що співробітництво в області безпеки в регіоні Балтійського моря ніколи не буде відокремленим, а завжди буде здійснюватися в рамках більш широкої системи, зі залученням інших країн Європи та США. Малі країни Північної Європи і Балтії зацікавлені в присутності великих держав ззовні у регіоні Балтійського моря для того, щоб збалансувати вплив Росії, в якій вони бачать головне джерело можливої нестабільності в регіоні. Північні країни зацікавлені у створенні регіональних структур, що координують їх співробітництво в області безпеки в рамках більш широких програм, наприклад Партнерства заради миру. Норвегія и Данія вважають, що основним інструментом забезпечення безпеки у Балтійському регіоні є НАТО, а Швеція й Фінляндія надають більше значення ролі Європейського союзу як провідника безпеки і стабільності в регіоні. Однак ті ж самі Швеція й Фінляндія, притримуються позиції неприєднання до воєнних альянсів, що відповідає інтересам Росії, надає країнам Балтії альтернативний шлях розвитку політики безпеки, заснованому на загальному співробітництву, а не на колективній обороні [17]. Крім того політика безпеки Фінляндії не виключає принципу так званої «опції» – при зміні геополітичної ситуації збереження можливості відмови від політики неприєднання. Специфіка забезпечення безпеки скандинавських держав

АНОТАЦІЯ

В публікації аналізуються теоретико – правова сутність принципів забезпечення національної безпеки на прикладі законодавства України, Росії, Англії, Німеччини й скандинавських країн, а також досліджується їх спільність і відмінність.

характерна тим, що здійснюється вона в рамках Північноєвропейського оборонного союзу (2009 р.), членами якого всі ці країни є, дотримуючись при цьому спільних політико – правових принципів.

Автор розділяє твердження тих науковців які перековані, що реалізація основних принципів забезпечення національної безпеки можлива за рахунок створення системи безпеки [18, 337], яка визначається як сукупність заходів спрямованих на боротьбу з небезпеками за якого суб'єктами забезпечення національної безпеки передбачається захист і позитивний розвиток національних інтересів. Системи забезпечення безпеки повинні створюватися не тільки владою національних держав, але й органами континентальних і наднаціональних співдружностей та міжнародних політичних організацій.

Встановлення конкретних принципів забезпечення національної безпеки держави обумовлюється необхідністю своєчасного вжиття заходів рівноцінних розмірам наявних та потенційно можливих небезпек, що несуть в собі загрози матеріальним, інтелектуальним і духовним цінностям нації та визначальним потребам суспільства і держави. Проблеми пов'язані з принципами забезпечення національної безпеки держави потребують подальшого глибокого дослідження, особливо у виявленні причин зміни їх змісту у наукових концепціях, доктринах, стратегіях та нормативно – правових актах

Література

1. Поняття принципу [Електронний ресурс] – Режим доступу: / <http://uk.wikipedia.org/wiki/Принцип>
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія», 1998. – Т. 5. П-С. – 2003. 736 с.
3. Шипілова Л.М. Методика обґрунтування поняттєво – категорійного апарату теоретичних основ політики безпеки / Л.М. Шипілова – К.: Інститут проблем національної безпеки, 2005 – 108 с.

SUMMARY

This publication analyzes the theoretical - the legal nature of the principles of national security legislation as an example of Ukraine, Russia, Britain, Germany and the Scandinavian countries, and examines their similarities and differences.

4. Новицький Г.В. Теоретично-правові основи забезпечення національної безпеки України: Монографія / Г.В. Новицький – К.: Інтертехнологія, 2008. – 496с.

5. Ліпкан В.А. Дюрдіца І.В. Національна безпека України: кримінально-правова охорона: / В.А.Ліпкан, І.В. Дюрдіца – К.: КНТ, 2007. – 292 с.

6. Ліпкан В.А. Теорія національної безпеки / В.А.Ліпкан. – К.: КНТ, 2009. – 631 с.

7. Закон України «Про основи національної безпеки України» Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39.

8. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України / Відомості Верховної Ради України, 1997, № 10.

9. Указ Президента України № 105/2007 «Про Стратегію національної безпеки України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/ru/documents/5728.html>

10. Указ Президента України № 389/2012 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року «Про нову редакцію Стратегії національної безпеки України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>

11. Федеральный Закон Российской Федерации от 28 декабря 2010 г. № 390 – ФЗ «О безопасности» [Електронний ресурс] – Режим доступу: / <http://www.rg.ru/2010/12/29/bezopasnost-dok.html>

12. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года. Утверждена Указом Президента Российской Федерации от 12 мая 2009 г. №537 [Электронный ресурс] – Режим доступу: / <http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>

13. Общая теория национальной безопасности / Под общ. ред. А.А. Прохожева. Изд. 2 / М.: Изд-во РАГС, 2005, 344 с.

14. Геополитическая роль Великобритании [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.security-data.ru/content/view/133/>

15. Ліпкан В.А. Національна безпека України: Навчальний посібник. 2 – вид. – К.: КНТ, 2009. – 576 с.

16. Политика национальной безопасности ведущих стран [Электронный ресурс] – Режим доступу:http://nicbar.narod.ru/nazbez_lekzia3.htm

17. Политика национальной безопасности Северных стран после окончания «холодной войны»: проблемы и перспективы Северного сотрудничества [Электронный ресурс] – Режим доступу: http://old.nasledie.ru/politvne/18_10/article.php?art=29

18. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику / М. І.Горлач, В. Г. Кремень – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.